

De abdijbibliotheek van Tongerlo: zicht op de librerie en de bibliotheca major. Foto: Monumentenwacht Antwerpen vzw.

Bewaarcollections in gevaar?! Project BEA onderzoekt ter plaatse

Met het BEA-project willen de dienst Cultureel Erfgoed van het Provinciebestuur Antwerpen, Monumentenwacht Antwerpen vzw en het Provinciaal Bibliotheekcentrum het onderzoek stimuleren naar de bewaaromstandigheden van de collecties in de bewaarbibliotheken binnen de provincie.

LIV TUBEECKX is verantwoordelijk voor conservering en advies in het BEA-project
liv.tubeeckx@monumentenwachtantwerpen.be

SYLVIA MATTHYS was tot 9 september 2005 projectcoördinator voor het BEA-project. Momenteel werkt ze als erfgoedcoördinator voor COMEET (Cultuuroverleg Meetjesland)

SIGRID VAN DER AUWERA is projectcoördinator van het BEA-project
sigrid.vanderauwera@monumentenwachtantwerpen.be

Bewaarbibliotheken zijn bibliotheken met een zekere traditie, die hun bewaarcollectie(s) zo goed mogelijk proberen te bewaren voor de toekomst. Ook in minder gekende bewaarbibliotheken kunnen verrassend mooie banden schuilen of worden boekhistorisch en inhoudelijk interessante volumes bewaard. Het bibliotheekinterieur kan samen met de boeken een harmonieus, waardevol geheel vormen. De collectie als geheel kan een boeiend tijdsdocument zijn en ons iets vertellen over de instelling en over de tijd en de visie waarbinnen ze tot stand kwam.

Niettemin is er over deze collecties, en vooral over de toestand waarin ze zich bevinden, vaak weinig bekend. Om aan deze verzuchting tegemoet te komen, startte op 1 maart 2005, onder impuls van Ludo Helsen, bestendig afgevaardigde voor Cultuur en Cultureel Erfgoed, het project 'Lokalisatie Bewaarbibliotheken in de Provincie Antwerpen. Onderzoek en aanbevelingen voor toekomstig behoud en beheer', kortweg project BEA. BEA is een gezamenlijk initiatief van de dienst Cultureel Erfgoed van het Provinciebestuur Antwerpen, Monumentenwacht Antwerpen vzw en het Provinciaal Bibliotheekcentrum. Met dit project willen de initiatiefnemers een belangrijke impuls geven aan de sector en de eerste stap zetten in het onderzoek naar de bewaaromstandigheden in de bewaarbibliotheken binnen de provincie Antwerpen. Het projectteam bestaat uit een projectcoördina-

tor, een projectmedewerker Conservering en Advies en een projectmedewerker ICT. Tot 31 mei sporen de medewerkers de bewaarbibliotheken in Antwerpen op en onderzoeken ze de toestand van de bewaarcollecties.

Doelstellingen

De doelstellingen van dit project zijn:

1. het in kaart brengen van de bewaaromstandigheden in de bewaarbibliotheken binnen de provincie Antwerpen;
2. het evalueren van de aangetroffen collecties op het vlak van cultuurhistorisch belang (ruime interpretatie);
3. het stimuleren van het engagement van de eigenaars met betrekking tot onderzoek, behoud en beheer;
4. het onderzoeken van de conditie van de collecties en het formuleren van aanbevelingen voor toekomstig beheer.

Om aan deze doelstellingen tegemoet te komen ontwikkelen de projectmedewerkers enkele werkinstrumenten.

Werkinstrumenten

1. Enquête

Doelstelling 1: het in kaart brengen van de bewaaromstandigheden in de bewaarbibliotheken binnen de provincie Antwerpen

Om zoveel mogelijk gegevens over de bewaaromstandigheden in de bewaarbibliotheken binnen de provincie Antwerpen te verzamelen, hebben de projectmedewerkers een enquête verspreid. De vragenlijst peilt naar de inhoud en de conditie van de kerncollectie(s) of historische collectie(s), het preservatie- en conservatiebeleid, de infrastructuur, de ontsluiting, de historie van de collectie(s) en de bewaaromstandigheden. Resultaten van de enquête zijn bij de opmaak van deze bijdrage nog niet voorhanden.

2. Steekproefsgewijze conditiebepaling

Doelstelling 2 en 4: Evaluatie van cultuurhistorisch belang en onderzoek naar de conditie

Naast de enquête voert het project BEA een schaderegistratie uit in drie grote abdijbibliotheken in de provincie Antwerpen om de conditie van hun bewaarcollecties te bepalen. Vijf congregatiebibliotheken van vrouwelijke religieuzen worden aan diezelfde steekproef onderworpen. Deze pilootgroep bestaat uit:

- de abdijbibliotheek van de Sint-Bernardusabdij in Bornem;
- de bibliotheek van de Priorij Regina Pacis in Schoten;
- de bibliotheek van de Norbertijnenabdij van Tongerlo;
- de bibliotheek van de Norbertijnenabdij van Postel;
- de bibliotheek van het Instituut der Zusters Ursulinen in Onze-Lieve-Vrouw-Waver;
- de abdijbibliotheek van Bethlehem in Bonheiden;
- de bibliotheek van de Zusters van het Heilig Hart van Maria in Berlaar;
- de bibliotheek van het Gesticht der Dochter van Maria in Willebroek;
- een negende instelling is nog in beraad.

De projectmedewerkers onderzoeken ter plaatse de fysieke conditie van deze bibliotheekcollecties. Gezien de omvang van de collecties en de beperkte tijdsduur van het project, is gekozen voor een beperkte, diverse (en toch afgebakende) pilootgroep.

Methode en nut van schaderegistratie

Voor dit project viel de keuze op een schaderegistratie op collectieniveau. Hierbij wordt de gezondheid van een hele collectie onderzocht aan de hand van een beperkte steekproef¹. Die omvat de registratie van de (eventuele) schade aan honderd boeken. De banden worden geselecteerd door het totaal aantal lopende meter boeken in de bibliotheek te meten. Dat cijfer wordt door honderd gedeeld. Het resultaat van deze deling is de afstand die afgemeten wordt ter selectie van de honderd banden. Om de verhoogde kans op selectie van dikke banden te neutraliseren, wordt telkens het eerstvolgende boek geselecteerd. Dit resulteert in

Aanduiding van te beschrijven boeken. Foto: Monumentenwacht Antwerpen vzw.

een relevante en betrouwbare steekproef (n=100). Er wordt een vrij grote nauwkeurigheid bereikt bij 95% betrouwbaarheid. De hele collectie wordt met andere woorden goed weergegeven aan de hand van deze steekproef. Van de honderd banden worden vervolgens de mogelijke schadebeelden geregistreerd in een digitale databank die hiertoe ontworpen werd³. Vormelijke kenmerken, zoals de bandbekleding en de datum van uitgave, worden eveneens geregistreerd.

De steekproefsgewijze registratie van de materiële staat van de documenten biedt een zeer betrouwbaar hulpmiddel bij het opstellen van een conserveringsplan en geeft tegelijk inzicht in de conserveringsproblematiek van de collectie en de kosten en tijd die hiermee gepaard gaan. Op basis van de onderzoeksresultaten van de schaderegistratie kunnen problemen tijdig gesignaleerd worden. De rapporten die hieruit voortvloeien kunnen een basis zijn om projectgelden of subsidies aan te vragen.

Een andere opdracht van het BEA-project is de uitvoering van beperkte fysieke ingrepen waar nodig. Dit omvat ingrepen die verder verval voorkomen of minstens stabiliseren. Deze ingrepen worden steeds zorgvuldig in overweging

Ingrep om verdere degradatie te voorkomen. Foto: Monumentenwacht Antwerpen vzw.

genomen en worden enkel uitgevoerd indien nodig en na goedkeuring van de collectiehouder.

3. Samenwerking met Monumentenwacht Antwerpen en rapporten

Doelstelling 3 en 4: het stimuleren van het engagement van de eigenaars en onderzoek naar de conditie

Het bibliotheekinterieur en de bouwfysische elementen van het bouwvolume waarin de bibliotheek zich bevindt, worden door respectievelijk de interieurwachters en de bouwkundige monumentenwachters geïnspecteerd. Om dit luik van het project te verwezenlijken, werden duidelijke afspraken gemaakt met Monumentenwacht Antwerpen vzw.

De abdijbibliotheek van Tongerlo: de librije. Foto: Monumentenwacht Antwerpen vzw.

De interieurwachters onderzoeken het bibliotheekmeubilair, de conditie van de vloeren, wanden en plafonds... Zolder, kelder, gebinten, gewelven en draagkracht worden door de bouwkundige monumentenwachters gecontroleerd.

De bedoeling is om op deze manier een totaalbeeld te krijgen van de gezondheid van de bibliotheekcollectie. Dit maakt het mogelijk adviezen te verstrekken over (toekomstige) conservering van deze collectie(s), gebaseerd op objectieve resultaten. De rapporten van de monumentenwachters bevatten daarnaast een uitgebreide beschrijving van de conditie van het gebouw met aanbevelingen voor onderhoud, herstel en restauratie. Bovendien kunnen ze een degelijke basis vormen voor restauratiedossiers.

Op basis van hun bevindingen en rekening houdend met de resultaten van de inspecties van de monumentenwachters, zullen de projectmedewerkers een totaalanalyse maken

van de conditie van de bibliotheek. Hieraan zullen zij hun advies voor (toekomstig) behoud en beheer van de collectie en bibliotheekinterieur koppelen. De pilootgroepinstellingen ontvangen elk een uitgebreid rapport van de medewerkers. Zo kunnen zij de basis leggen voor een concreet collectiebeleidsplan.

4. Lezingen, studiedag en publicatie

Doelstelling 3: engagement van eigenaars stimuleren voor onderzoek, behoud en beheer

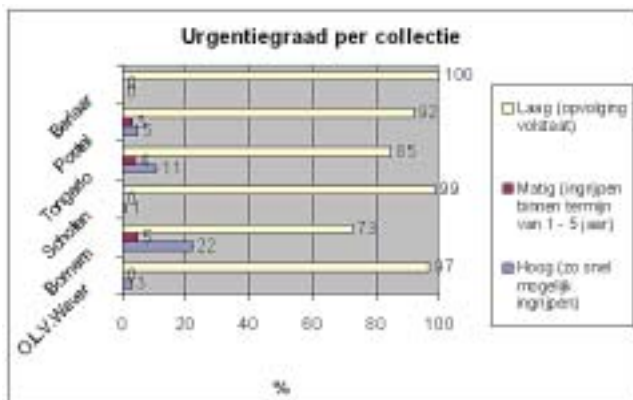
Om de eigenaars, het publiek, onderzoekers en andere professionele en vrijwillige actoren in de vele bewaarbibliotheken te engageren voor een goed behoud en beheer van historische boekencollecties, worden publieksgerichte acties ondernomen. Drie lezingen over het project gaan de publicatie van dit artikel vooraf, één in de abdij van Tongerlo naar aanleiding van het Abdijen- en priorijenweekend van het Davidsfonds (24 september 2005), een tweede ter gelegenheid van de studienamiddag 'En wat met ons boekenerfgoed? De toekomst van erfgoedbibliotheken in Vlaanderen' op de Boekenbeurs (8 november 2005), en een derde ter gelegenheid van de herfstontmoeting van de Vereniging voor Religieus-Wetenschappelijke Bibliothecarissen (30 november 2005). Bovendien organiseren de BEA-medewerkers een uitgebreide studiedag rond de problematiek van conservering, behoud en beheer van historische boekencollecties. Die zal plaatsvinden in het Antwerpse Provinciehuis op 9 mei 2006. De onderzoeksresultaten van het project BEA zullen, samen met praktische adviezen rond het correcte gebruik en onderhoud van bewaarcollecties, gebundeld worden in een publicatie, die officieel zal worden voorgesteld op de studiedag.

Richtinggevende resultaten voor verdere analyse

Aan de hand van de al geïnspecteerde bibliotheken worden er enkele voorzichtige onderzoeksresultaten geformuleerd. In zes bibliotheken werd volgens de vastgestelde methodologie een volledige BEA-controle uitgevoerd om de conditie van de hele collectie te achterhalen.

Die collecties zijn:

- de bibliotheek van het klooster en de school van de Zusters Ursulinen in Onze-Lieve-Vrouw-Waver, als testcase;
- de bibliotheek van de Cisterciënzerabdij van Bornem;
- de bibliotheek van de Priorij Regina Pacis in Schoten;
- de bibliotheek van de Norbertijnenabdij van Tongerlo;
- de bibliotheek van de Norbertijnenabdij van Postel;
- de bibliotheek van de Zusters van het Heilig Hart van Maria van Berlaar.

De grafiek (met ogenschijnlijk subjectieve conditiegradaties, die echter gebaseerd zijn op een bundeling van andere resultaten) toont duidelijk voor welke collecties binnen een zo kort mogelijke termijn naar een oplossing moet worden gezocht. Het urgentiepeil is een belangrijke indicator die doorslaggevend kan zijn bij de prioriteitenbepaling. De resultaten van het onderzoek vertellen nog veel gedetailleerder waar de knelpunten zich – binnen elke collectie – bevinden. Zo kan er gericht opgetreden worden.

Naast 'urgentiepeil' zijn ook 'raadpleegbaarheid' en 'algemene collectieconditie' belangrijke indicatoren. Onder raadpleegbaarheidsgraad verstaan we de mate waarin een document nog fysiek en zonder gevaar voor verdere beschadiging geconsulteerd kan worden. Bij de analyse van de gegevens wordt rekening gehouden met deze factor om, wanneer de algemene fysieke conditie van een collectie gekend is, ook de mate te bepalen waarin de documenten raadpleegbaar zijn. Enerzijds houdt het projectonderzoek rekening met fysieke schade, anderzijds worden ook sociaal-economische factoren in kaart gebracht. Ten eerste wordt fysieke schade onderzocht, of de mate waarin er biologische, chemische, mechanische, structurele en/of calamiteitschade voorkomt. Van elke schadegroep wordt een aparte analyse gemaakt. Zo wordt een procentueel overzicht verkregen en kan er een gerichte vergelijking worden gemaakt tussen de bewaarcollecties onderling.

Naast de fysieke schade

kan nog een tweede grote factor tot het eeuwig verdwijnen van de documenten leiden, met name het sociaal-culturele klimaat binnen en/of buiten de bewaarinstelling. Bibliotheken die schade ondervinden door sociale en/of culturele omstandigheden hebben meestal het meest dringend hulp nodig. In bepaalde gevallen, bijvoorbeeld bij de opheffing van een congregatie(bibliotheek), is de weerslag van deze 'schade' duidelijk terug te vinden in de collectiegegevens die tijdens de inspecties in de databank geregistreerd worden. De zes probleempolen worden door BEA aangekaart en worden later verwerkt om een sterke basis te vormen.

Bewaarbibliotheken niet onder het stof

Van 20 november 2004 tot 30 januari 2005 kon het grote publiek handschriften en oude drukken uit de abdijbibliotheken van Averbode, Postel, Tongerlo, Bornem en Westmalle bewonderen in de tentoonstelling 'Een zee van Toegelaten Lust'. Met deze tentoonstelling wou de provincie Antwerpen benadrukken welke rol deze abdijbibliotheken vervullen als bewaarders van een belangrijk deel van ons culturele en documentaire erfgoed. Op het bijbehorende congres³ 'Abdijbibliotheken. Heden, Verleden en Toekomst' op 10 december 2004 bleek dat de bewaarbibliotheken en -collecties maar weinig zichtbaar zijn in de huidige erfgoedsector en -wetgeving. Dit niet het minst door de vage begripsomschrijving en de relatieve onzichtbaarheid van deze instellingen.

Dr. Jeroen Walterus (Vlaams Centrum voor Volks-cultuur) concludeerde al in 2003 dat

een specifiek beleid voor bewaarbibliotheken in Vlaanderen ontbreekt. Mee door de onzichtbaarheid en de onoverzichtelijkheid van het terrein wordt in de bestaande decretale regelingen ondersteuning van deze belangrijke groep erfgoedbewaarders niet gegarandeerd. Bewaarbibliotheken vormen een hybride groep, gaande van openbare en wetenschappelijke bibliotheken tot bibliotheken in musea en abdijen. Het gevolg is dat bewaarbibliotheken niet naar buiten treden als één sector⁴. Ook een specifiek conservatiebeleid ontbreekt. Concreet is er behoefte aan communicatie en een transparante beleidsvisie verankerd in een decretaal kader en

De Onze-Lieve-Vrouweabdij te Tongerlo. Foto: Monumentenwacht Antwerpen vzw.

De Sint-Bernardusabij te Bornem. Foto: Monumentenwacht Antwerpen vzw.

een eenduidig conserveringsprogramma voor documentair erfgoed.

Een gevolg van de nota *Bewaar(de)bibliotheken* van Jeroen Walterus is de beleidsnota *Bewaarbibliotheken in Vlaanderen: ideeën voor een beleid ter zake* van prof. dr. em. Ludo Simons. Hij onderzocht het landschap van de bewaarbibliotheken in Vlaanderen in opdracht van Culturele Biografie Vlaanderen vzw, het steunpunt voor archiefinstellingen, bewaarbibliotheken, documentatiecentra, erfgoedcellen en musea in Vlaanderen en Brussel. Culturele Biografie Vlaanderen vzw wil zo haar steunpuntfunctie voor bewaarbibliotheken verder uitwerken en hoopt bovendien dat de nota een vertrekpunt wordt voor een gedegen en transparante beleidsvisie op de sector van bewaarbibliotheken.

Het BEA-project wil met zijn concrete onderzoeksresultaten bijdragen aan deze inspanningen om bewaarbibliotheken in de erfgoedsector en de wetgeving een duidelijkere plaats te geven.

Meer informatie op www.bewaarbibliotheken.be of via de projectmedewerkers op het adres van:
Monumentenwacht Antwerpen
Turnhousebaan 232, 2100 Deurne (Antwerpen)
mowa.bewaarbib@antwerpen.be
Tel.: 03 360 51 12 • Fax: 03 360 52 36

Noten

1. *De methode werd bedacht door Fussler (Fussler, H. en Simon, J., Patterns in the use of books in large research libraries. - Chicago, Ill.: The University of Chicago Press, 1961.), maar de deugdelijkheid en de degelijkheid werden pas later door Egghe op punt gesteld (Egghe, L., The Fussler sampling technique for populations with a discrete or a continuous distribution of thickness, in: Informetrics 87/88, L. Egghe en R. Rousseau. - Amsterdam, 1988, 65-74 p.*

2. *Deze databank voor schaderegistratie werd ontwikkeld met medewerking van de ICT-medewerker van BEA, Tim Schoeters.*
3. *Een organisatie van het provinciebestuur Antwerpen in samenwerking met de Universiteit Antwerpen, de Vlaamse Werkgroep Boekgeschiedenis (VWVB) en de Vereniging van Religieus-Wetenschappelijke Bibliothecarissen (VRB).*
4. *Walterus, J., Bewaar(de)bibliotheken. Eindrapport, 2003. - Brussel, 107 p. (Studie in opdracht van de Vlaamse Gemeenschap; in pdf-formaat terug te vinden op www.wvc.vlaanderen.be/cultuurbe*

SAMENVATTING

Het project 'Lokalisatie Bewaarbibliotheken in de Provincie Antwerpen. Onderzoek en aanbevelingen voor toekomstig behoud en beheer' wil de sector van de bewaarbibliotheken een belangrijke impuls geven en wil onderzoek voeren naar de bewaaromstandigheden in deze instellingen. Daartoe worden enkele religieuze bewaarbibliotheken in de provincie Antwerpen onderworpen aan een diepgaand onderzoek met betrekking tot de collectieconditie. In deze instellingen wordt een steekproef uitgezet om de eventuele schade aan honderd banden te registreren. De op die manier gegenereerde data worden statistisch verwerkt en maken besluitvorming op collectieniveau mogelijk.

ABSTRACT

The project 'Lokalisatie Bewaarbibliotheken in de Provincie Antwerpen. Onderzoek en aanbevelingen voor toekomstig behoud en beheer' aims at providing a major impetus to the sector of heritage libraries and at examining the conservation conditions within those organisations. As such, a number of religious heritage libraries in Antwerp province are subjected to an in-depth investigation of the condition of their collection. A random check is carried out for establishing possible damage to a hundred volumes. Subsequently, the collected data are processed statistically, what provides valuable information for a comprehensive collection policy.